

УДК 159.922.762

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2018-3-21>

КОРЕКЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ІЗ РОЗЛАДОМ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРУ

Вікторія Щербата, Лариса Ляховець, Аліна Горелько

*Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка,
вул. Г. Полуботка, м. Чернігів, Україна, 14000,
e-mail: vikashch@ukr.net*

У статті здійснено теоретичний аналіз особливостей комунікації у дітей з розладом аутичного спектру (РАС), серед них – нездатність адекватно використовувати для регулювання соціальної взаємодії візуальний контакт, мимичний вираз, жестикуляцію; нездатність до встановлення взаємозв'язків з однолітками; відсутність соціально-емоційної залежності; відсутність спільних інтересів у спілкуванні з іншими людьми; відносна нездатність починати або підтримувати бесіду за будь-якого рівня мовленевого розвитку; нездатність до рефлексії; невизначеність наслідування або повна його відсутність тощо.

Окреслено компоненти оцінювання розвитку в дитини навичок комунікації: невербальна комунікація (передусім візуальний контакт); вербальна комунікація; інтерактивна увага (тобто час інтерактивної взаємодії, включення іншої людини в заняття дитини, деяка спільна діяльність для партнерів діяльності); гнучкість (здатність змінювати свою поведінку залежно від ситуації та переходити від одного виду діяльності до іншого).

Кожен із компонентів має 5 рівнів їх розвитку. Подано результати первинної діагностики комунікативних навичок досліджуваних, отримані за допомогою методу експертних оцінок і спостереження. Здійснено аналіз основних принципів програми корекції комунікативних навичок у дітей з РАС «Son-Rise Program». Подано результати її впровадження шляхом аналізу динаміки комунікативних навичок досліджуваних. Про ефективність програми свідчить перехід різних компонентів комунікації від нижчого рівня розвитку до вищого, хоча за часовим критерієм така динаміка є різною в досліджуваних.

Ключові слова: розлад аутичного спектру, аутизм, вербальна комунікація, невербальна комунікація, гнучкість, інтерактивна увага.

Проблема розладів аутичного спектру для українського і світового суспільства не є новою. Щороку показники частоти встановлення діагнозу «розлад аутичного спектру» (далі – РАС) збільшуються, а загальновизнаної методики корекції не існує. За статистичними даними Чернігівського психоневрологічного диспансеру, спостерігається зростання кількості випадків, зокрема, раннього дитячого аутизму (далі – РДА) (РДА – один із розладів, що входить до спектру) за роками: у 2009 р. на обліку перебувало 34 дитини, у 2010 р. – 42 дитини, 2016 р. – 100 дітей. Як бачимо, з кожним роком стає все більше дітей, які мають цей розлад.

Найчастіше в корекційній роботі спеціалісти звертають увагу на формування академічних навичок дитини, що є, на нашу думку, хибним, оскільки основним порушенням при РАС є брак комунікативних навичок. Саме спілкування є основою соціалізації дитини. Навіть установа первинного контакту з аутичною дитиною є проблемним. Без налагодження соціальної взаємодії неможливо перейти до корекції когнітивної та поведінкової сфери. Виходячи з вищезазначеного, корекція навичок спілкування має бути першочерговою, а відсутність єдиновизнаної моделі корекції комунікативних навичок у дітей з РАС вимагає емпіричної перевірки їх ефективності.

Предмет дослідження – динаміка комунікативних навичок у дітей з РАС у процесі використання корекційної програми «Son-Rise Program».

Мета дослідження – перевірити ефективність формування комунікативних навичок у дітей з РАС за допомогою «Son-Rise Program».

За визначенням МКХ-10, аутичний розлад (autistic disorder) є важкою формою патології розвитку, що характеризується порушеннями соціальних, комунікативних і мовленевих функцій, а також наявністю нетипових інтересів і форм поведінки. Аутизм впливає на всі види взаємодії дитини з навколишнім світом, що детерміновано, як правило, ураженням багатьох ділянок мозку [1, с. 16].

Термін «РАС» об'єднує різноманітні порушення розвитку, для яких характерні аутичні прояви. За всіма наявними класифікаціями зрозуміло, що індивідуальні прояви аутичних розладів охоплюють широкий спектр, зокрема діагноз «аутизм». У спектр аутичних розладів потрапляють діти з різним рівнем інтелектуальних і мовленевих можливостей. Проте незалежно від рівня мовленевого й мисленевого розвитку найхарактернішою ознакою й особливістю дітей з РАС є брак навичок соціальної взаємодії.

Для кращого розуміння сутності проблеми розглянемо особливості комунікації дітей, які мають РАС [2; 3; 4; 5], а саме:

- нездатність адекватно використовувати для регулювання соціальної взаємодії візуальний контакт, мімічний вираз, жестикуляцію (візуальний контакт знижений або відсутній загалом, характерним є погляд повз або «крізь» співбесідника);

- нездатність до встановлення взаємозв'язків з однолітками. Ставлення до близьких (членів сім'ї) у дітей з РАС полягає: від повної байдужості (поява і відхід батьків не зумовлюють жодної реакції в дитини) до підвищеної прихильності, прив'язаності до одного з близьких (навіть короточасна відсутність такої людини спричинює паніку та приступи агресії);

- відсутність соціально-емоційної залежності, що виявляється в порушеній реакції на інших людей, відсутності модуляції поведінки відповідно до соціальної ситуації. Дитина майже не звертається за співчуттям;

- відсутність спільних інтересів у спілкуванні з іншими людьми;

- затримка або повна відсутність спонтанного мовлення, без спроб компенсувати цей недолік жестикуляцією й мімікою (часто цьому передують відсутність комунікативного гуління у віці немовляти);

- відносна нездатність починати або підтримувати бесіду (за будь-якого рівня мовленевого розвитку);

- ехолоалія і стереотипне мовлення;

- нездатність до рефлексії, тобто дитина не усвідомлює, як вона сприймається партнером по спілкуванню. Це характеризує нездатність зрозуміти, як вона виглядає в очах іншої людини. Тому часто діти з аутистичним розладом можуть не розуміти, чому їм роблять зауваження на їхні емоційні реакції, які не відповідають ситуації;

- невиразність наслідування або повна його відсутність (ідеться про імітаційні дії).

Такі діти обмежені в здобуванні та закріпленні соціального досвіду.

Отже, взаємодія з дитиною, яка має РАС, вимагає знань особливостей її спілкування з оточенням.

З метою формування й корекції комунікативних навичок у дітей з РАС нами використана методика «Son-Rise Program», яка в основі має такі принципи:

- дорослий долучається до стереотипної поведінки дитини для кращого взаєморозуміння з нею (так зване «приєднання» до стереотипної поведінки дитини: повтор її рухів, дій, фраз, аналогічні маніпуляції з предметами (наприклад, дитина підкидає м'яч вгору і тричі плескає в долоні – дорослий робить таку саму маніпуляцію)). Дорослому це допомагає краще зрозуміти дитину й бути для неї більш передбачуваним і послідовним. Також приєднання допомагає встановити візуальний контакт із дитиною. Приєднання має тривати, поки дитина не дає «зелене світло» до взаємодії: дивиться на Вас; говорить до Вас; торкається Вас. Це сприяє встановленню візуального контакту;

- головна опора в навчанні дитини – її внутрішня мотивація, тому важливо, аби дорослий знав інтереси, улюблені фізичні ігри дитини, фрази з улюблених мультфільмів. Мотивація дитини до взаємодії з дорослим повинна бути внутрішньою. Для кожної дитини має

бути створений так званий «банк мотивацій» разом із батьками. Ініціатива під час взаємодії з дорослим надається дитині. Спеціаліст не може вимагати виконання дій з боку дитини;

– ставлення до дій дитини має бути неохочим (до неї не висуваються вимоги щодо норми поведінки, виняток становить лише аутоагресія й агресія);

– стимулом у занятті є похвала з боку дорослого, який звертає увагу та заохочує кожний соціальний прояв: погляд в очі, використання жесту, звернення до дорослого, дотик, прояв емоцій (якщо вони виникли у відповідь на дію дорослого або зверненні до дорослого). Щоб похвала залишалась цікавою для дитини, вона має бути різною: вербальною, невербальною, за допомогою дотику. Також важливо пояснювати дитині з аутизмом, за що саме її хвалять;

– необхідно створити безпечний простір для діяльності дитини, в якому ніщо не відволікатиме її увагу та не буде значного сенсорного перенавантаження (кімната має бути доволі просторою, стеля і стіни – світлих природних відтінків, електричних приборів не має бути, є зона відпочинку, всі предмети розташовані на полицях (вище за зріст дитини). Бажано, аби іграшки були в парній кількості. Також до кімнати підводять відеозйомку, аби мати можливість відслідковувати активність дитини протягом дня й установлення причинно-наслідкових зв'язків у поведінці дитини);

– взаємодія під час гри сприяє усвідомленій комунікації [5; 6].

Емпіричне дослідження проводилася на базі Громадської організації «Батьки дітей-інвалідів з розладами аутичного спектру «Аутизм. Новий погляд» м. Чернігова. Оскільки РАС включають у себе різні форми, важливо було відібрати дітей з однаковою формою розладу розвитку. У дослідженні брали участь 4 сім'ї, які виховують дитину з діагнозом «аутизм». Як організаційний метод обране лонгітюдне дослідження, що тривало протягом 2016–2018 рр.

Модель «Son-Rise Program» включає в себе 4 критерії оцінювання розвитку в дитини навичок комунікації:

- 1) невербальна комунікація (насамперед візуальний контакт);
- 2) вербальна комунікація;
- 3) інтерактивна увага (тобто час інтерактивної взаємодії, включення іншої людини в заняття дитини, деяка спільна для партнерів діяльність);
- 4) гнучкість (тобто здатність змінювати свою поведінку залежно від ситуації та переходити від одного виду діяльності до іншого).

За кожним із критеріїв виділено п'ять рівнів їх розвитку. Проте дитина може демонструвати водночас навички, які належать до різних рівнів (наприклад, дитина частково демонструє навички за критерієм «невербальна комунікація» першого і другого рівнів). Проте якщо дитина не демонструє навички, що зараховані до нижчого рівня, на 80% і частіше, то перехід до вищого рівня не відбувається, говорити про оволодіння навичками цього рівня не можна. Також діти можуть демонструвати різні рівні розвитку за різними критеріями (наприклад, 1-й рівень вербальної комунікації, але 2-й рівень інтерактивної уваги).

З метою виявлення особливостей комунікативних навичок дітей з аутизмом під час первинної діагностики нами проведено спостереження за дітьми, результати якого зіставлено з результатами, отриманими за допомогою методу експертних оцінок. Як експерти виступили батьки дітей з аутизмом. Результати проведеного емпіричного дослідження виявили такі особливості спілкування дітей з аутичним розладом: усі четверо дітей мають невиразність невербальної комунікації (знижену здатність до візуального контакту, недостатність міміки та жестів, відсутність розвиненого інтонаційного компонента), порушення вербальної комунікації, відсутність імітаційних дій, часткову відсутність інтересу до взаємодії з іншою людиною.

Початково (під час первинного спостереження) досліджувані перебували на одному рівні (демонстрували перший рівень розвитку за всіма чотирма критеріями моделі «Son-Rise Program»). Проте діти демонстрували різні соціальні навички, що належать до першого рівня.

Таблиця 1

Спостереження за дітьми за моделлю «Son-Rise Program»

Назва компонента комунікації	Рівень	Прояви комунікації	Ім'я дитини			
			Нікіта	Арсен	Захар	Гліб
Невербальна комунікація	І рівень	Дивиться на інших щоб почати або продовжити взаємодію (коли дорослий зупиняється, дитина дивиться в очі, щоб той почав/продовжив гру).	•		•	
		Дивиться на дорослого з випадковими «спалахами виразу обличчя» (під час взаємодії дитина підтримує рівномірний ефект маленьких, проміжних, «спалахів виразу обличчя»).	•		•	•
		Фізично рухає інших, щоб отримати те, що потрібно (веде інших за руку, пересуває інших по кімнаті, дає різні предмети).	•	•	•	
	І рівень	Дивиться в очі, щоб задовольнити свої потреби (щоб узяти їжу, напої, відкрити контейнер тощо).	•	•	•	•
		Дивиться на інших із цікавістю (дивитиметься в очі людині, якою зацікавлена, наприклад, коли хтось співає улюблену пісню дитини або говорить на певну тему тощо).	•			
		Посміхається або сміється під час інтерактиву («інтерактивом» ми називаємо будь-яка дію/гру, яка включає іншу людину, наприклад, бесіду, фізичну гру, надягання пальто тощо).				
Вербальна	І рівень	Володіє вокабуляром, що становить мовоподібні звуки або більше («ма» як «мама», «яб» як «яблуко», «м» як «м'ячик»).	•	•	•	•
		Володіє вокабуляром із п'яти слів або більше («тато», «лоскіт», «яблуко», «м'ячик», «поїздка»).	•	•	•	•
		Володіє вокабуляром від 6 до 50 слів або більше.	•		•	•
		Каже, використовуючи іменники, дієслова або більше (наприклад, іменники: мама, тато, борщ, стілець, м'ячик, машина; дієслова: хочу, штовхай, плескати, лоскочучи, їхати, отримувати).				
		Ясність мови частково зрозуміла (Батьки можуть розуміти мову дитини але інші схильні мати труднощі з розумінням)	•	•	•	•
		Ясність мови в основному зрозуміла (більшість людей розуміють мову дитини).	•		•	•
Вербальна комунікація	І рівень	Говорить, коли запропоновано (попросила інша людина під час взаємодії) (дитина може не сказати слово спонтанно, але коли попросять, то вона скаже).				
		Спілкується вербально щоб задовольнити потреби (отримати їжу, напій, зняти кришку з коробки).	•		•	
		Каже простими фразами (додає прикметники й/або прийменники – «блакитний м'яч», «книга на полиці», «тягни велику ковдру» тощо).				
		Ясність мови зазвичай чітка і зрозуміла (мова дитини зазвичай зрозуміла багатьом людям).				
		Каже, використовуючи іменники, дієслова, прикметники і прийменники або більше (прикметники: чорний, жовтий, великий, м'який, довгий, гучний тощо; прийменники: вгору, вниз, в, з-за, на тощо).				
		Веде розмови, які становлять один оборот або більше (батько: «Ти хочеш папір або розмальовку?»; дитина: «Розмальовку»).				

		Спонтанно каже, що хоче або не хоче (без підштовхування, дитина попросить те, чого хоче або не хоче, наприклад, «Хочу великий кубик» або «Усе зроблено», «Читай книгу», «Hi! Їсти» тощо).				
		Вербально розмовляє, щоб почати або продовжити інтерактивне спілкування (використовує мову, щоб досягти результату, який включає іншу людину, наприклад, «полоскочи ногу» або «надуй кульку» тощо).				
		Використовує «милий» тон, коли показує, що хоче або ж не хоче (дитина говорить без ниття, крику, підвищення голосу).				
		Використовує вітання («Привіт», «До зустрічі» тощо).	•		•	
Інтерактивна увага	I рівень	Час інтерактивної уваги – 2 хв. або більше (час активної уваги закінчується тоді, коли дитина закінчує гру або дію й не повертається до цього після двох прохань продовжити дію).	•	•	•	•
		Повторюваність інтерактивної дії 3 рази на годину або більше (тільки якщо час уваги дитини – 9 хв. або менше).				
		Взаємодіє в контексті загальних фізичних ігор (фізичні заняття або ігри включають у себе лоскіт, чухання спинки, гру в квача, заморозку).				•
Гнучкість	I рівень	Дозволяє допомагати в повторюваних діях (дитина дозволяє підтримувати себе вербально та фізично, також дозволяє підняти папір, який дитина випадково впустила, дозволяє «стабілізувати» її вежу з кубиків, дозволяє відповісти на повторюване питання).	•	•	•	•
		Легко дозволяє присутність у кімнаті Son-Rise (пускає різних людей (батьків, терапевтів) у кімнату й дозволяє їм пересуватися по кімнаті).	•		•	•
		З легкістю розташовується в середовищі з високим рівнем підтримки (легко переходить і спокійно залишається в середовищі, яке дає дитині високий рівень контролю й не відволікає дитину надмірними стимулами, наприклад, ігрова кімната в будинку, інші кімнати в домі).				

Детальніше динаміку комунікативних навичок кожної дитини в процесі використання «Son-Rise Program» подано на рис. 1, 2, 3, 4.

Рис. 1. Динаміка комунікативних навичок Нікіти М. у процесі використання «Son-Rise Program»

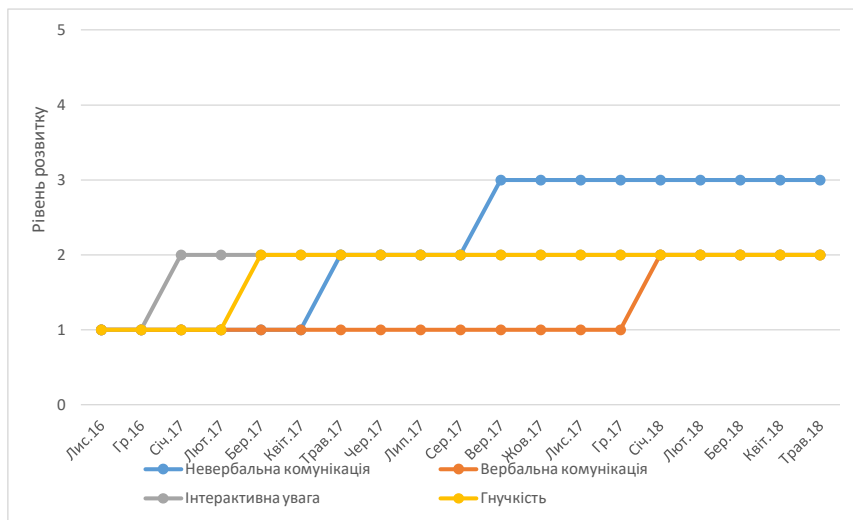

Рис. 2. Динаміка комунікативних навичок Арсена П. у процесі використання «Son-Rise Program»

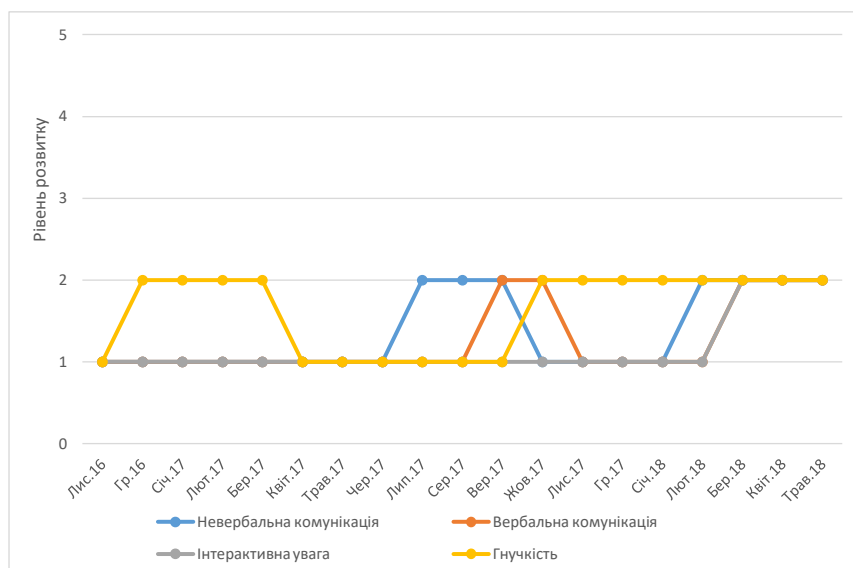

Рис. 3. Динаміка комунікативних навичок Захара Л. у процесі використання «Son-Rise Program»

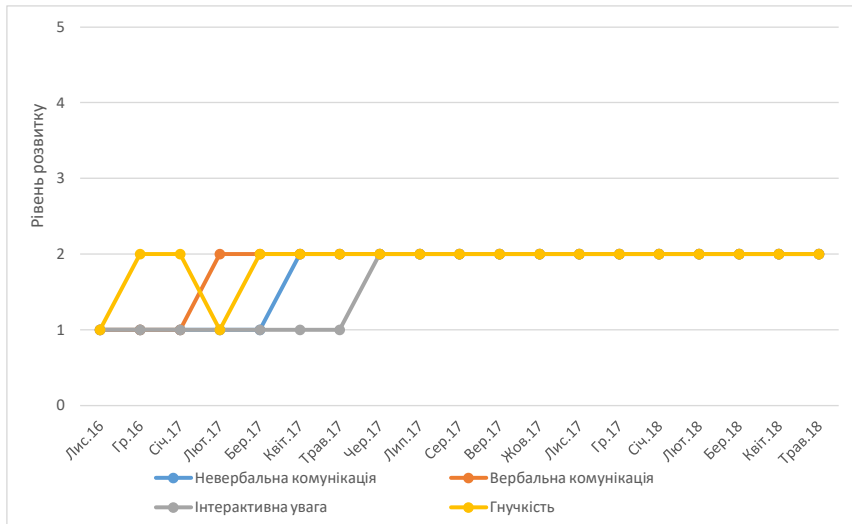

Рис. 4. Динаміка комунікативних навичок Гліба М. у процесі використання «Son-Rise Program»

Динаміка комунікативних навичок у дітей з аутизмом у процесі використання корекційної програми «Son-Rise Program» є позитивною. Про це свідчить перехід від нижчого рівня розвитку різних компонентів комунікації до вищого. За часовим критерієм така динаміка є різною (в одних дітей швидше (від 1 місяця), в інших – повільніше (більше ніж 1 рік)). Це може бути зумовлено як індивідуальними особливостями, так й особливостями впливу корекційної моделі (яка, можливо, для корекції одних навичок є більш ефективною, а для інших навичок – менш ефективною). Найбільш результативними є зміни за шкалою «Невербальна комунікація». Загалом найшвидший розвиток навичок спілкування в дітей спостерігався за критерієм «Гнучкість».

Отже, до найбільш розповсюджених особливостей спілкування дітей із розладами аутичного спектру зараховують знижену здатність до візуального контакту, бажання до усамітнення, відсутність емоційного контакту з близькими, відсутність імітаційних дій, різноманітні мовленнєві порушення, недостатність невербальної комунікації (відсутність жестів і невиразність міміки).

Наведені результати підтверджують ефективність програми «Son-Rise Program», однак є лише першим кроком до вивчення її корекційних можливостей і потребують подальшого впровадження на більш широкій вибірці.

Список використаної літератури

1. Башина В.М. Ранний детский аутизм. Москва: Исцеление, 1993. 236 с.
2. Базима Н.В., Мороз О.В. Особливості невербальної та вербальної комунікації у дітей з аутизмом. Логопедія. 2013. № 4. С. 3–8.
3. Гладун Т.О. Розвиток соціальності дітей з розладами аутичного спектру: соціально-педагогічний дискурс проблеми. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2015. № 8. С. 294–302.

4. Жуков Д.Е. Особенности картины мира детей с аутизмом. Психосоциальные проблемы психотерапии, коррекционной педагогики, спец. психологии: материалы III съезда РПА и науч.-практ. конф., Курск, 20–23 октября 2003 г. Курск: Изд-во Курск. гос. ун-та, 2003. 271 с.
5. Скрипник Т.В. Феноменологія аутизму: монографія. Київ: Фенікс, 2010. 320 с.
6. Победить аутизм. Метод семьи Кауфман / сост. Н.Л. Холмогорова. Москва: Центр лечебной педагогики, 2005. 96 с.

CORRECTION OF COMMUNICATION SKILLS IN CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDERS

Viktoriia Shcherbata, Larysa Liakhovets, Alina Horelko

*National University "Chernihiv Collegium" named after T.G. Shevchenko,
70, Hetman Polubotka Str., Chernihiv, Ukraine, 14000,
e-mail: vikashch@ukr.net*

The article deals with theoretical analysis of communication peculiarities in children with autism spectrum disorders (ASDs) such as inability to use visual contact, mimic expression, gesticulation for social interaction adjustment adequately; inability to establish peer relationships; lack of social and emotional dependence; lack of common interests in communicating with other people; relative inability to start or maintain a conversation at any level of speech development; inability to reflect; impassive imitation or its complete absence, etc. The article outlines the components of the child's communication skills development assessment: non-verbal communication (first of all – visual contact); verbal communication; interactive attention (interaction timing, the inclusion of another person in the child's activity, some collaborative engagement for partners); flexibility (the ability to change one's behavior depending on the situation and to switch from one activity to another).

Each of the components has 5 developmental levels. The results of the primary diagnostics of the subjects' communicative skills received by applying experts evaluation and observation method are presented.

The analysis of the basic principles of the "Son-Rise Program" for communicative skills correction in children with ASDs is given. The results of their communication skills correction by applying Son-Rise Program are presented. The results of its implementation by analyzing the dynamics of the subjects' communicative skills are presented. The transition of various components of communication from the lower developmental level to the higher one proves the program effectiveness. Although this dynamics is different for different subjects under the time-line criterion.

Key words: autism spectrum disorders, autism, verbal communication, non-verbal communication, flexibility, interactive attention.